

ЛІТЕРАТУРА

1. Савка І. М. Кумулятивний фізіологічний афект як пом'якшуюча провину обставина / І. М. Савка // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ : зб. наук. праць. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – Вип. 2. – С. 71–85. – (Серія «Психологічна»).

2. Савка І. М. / Настанова як чинник кумулятивного фізіологічного афекту / І. М. Савка / Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ : зб. наук. праць. – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – Вип. 2 (II). – С. 63–77. – (Серія «Психологічна»).

3. Голубев В. П. Типология осужденных за насильственные преступления и индивидуальная работа с ними / Голубев В. П., Кудряков Ю. Н., Шамис А. В. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1985. – 157 с.

4. Норакидзе В. Г. Методы исследования установки как бессознательно-го психического / Норакидзе В. Г. // В кн.: Бессознательное : природа, функции, методы исследования, т. III. – Тбилиси, 1978. – С. 611–621.

УДК 159.923.2

Сервачак О.В., викладач кафедри педагогіки та психології Університету сучасних знань, м. Київ

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ СПОРТИВНИХ ЗАХОДІВ

Стаття присвячена аналізу психологічних проблем проведення масових спортивних заходів, дано характеристику закономірностей функціонування натовпу, механізмів взаємодії індивідів під час заходів, які відбуваються на стадіоні, а також обґрунтовано доцільність використання цих знань у підготовці стюардів для охорони громадського порядку, прогнозування та ефективного попередження деструктивних процесів.

Ключові слова: закономірності функціонування натовпу, механізми взаємодії індивідів у натовпі, трансформація публіки, психологічна підготовка стюардів.

Статья посвящена анализу психологических проблем проведения массовых спортивных мероприятий, дана характеристика закономерностей функционирования толпы, механизмов взаимодействия индивидов во время мероприятий, которые проходят на стадионах, а также обоснована целесообразность использования этих знаний в подготовке стюардов для охраны общественного порядка, прогнозирования и эффективного предупреждения деструктивных процессов.

Ключевые слова: закономерности функционирования толпы, механизмы взаимодействия индивидов в толпе, трансформация публики, психологическая подготовка стюардов.

Постановка проблеми. З давніх часів всі спортивні змагання були часом миру і спокою, але двадцяте століття внесло свої корективи в цю традицію. Хулігани, особливо з числа радикально налаштованих фанатів, вже не одне десятиліття є бичем всіх великих спортивних змагань. Крижаві бійки між фанами не раз призводили до людських жертв. Отже, безпека є однією з першочергових завдань для організаторів масових спортивних заходів. Впровадження досліджень психології масової поведінки у практику охорони громадського порядку дозволить ефективно вирішити це завдання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Психологічне вивчення феномена масової поведінки має досить давню історію. Сам термін “маси” вперше з’явився в XVII – XIX ст. Його концептуальні інтерпретації з часом змінюються, розвиваються: – це «натовп» за традицією Г. Лебона, «публіка» у послідовників Г. Тарда, «гетерогенна аудиторія», що протистоїть класам та відносно гомогенних групам у Е. Ледерера, М. Арндта, «агрегат людей, в якому не розрізняються групи та індивіди» за У. Корнхаузером; рівень некомпетентності, «зниження цивілізації» у Х. Ортега-і-Гасет [7].

На початку XX ст. Г. Тард, Г. Лебон, С. Сіге-ле, У. Мак-Дугал здійснили перші спроби надати характеристику одного з найбільш небезпечних різновидів масових форм вияву активності громадян – агресивного натовпу. Американський соціолог Н. Гудмен виділив основні ознаки масової поведінки; Серж Московічі дослідив характерні риси масової людини – відсутність критичності і здатності приймати правильні рішення [8].

В Росії кінця XIX – початку XX століть оригінальні дослідження масових явищ проводили М.Г. Михайлівський (суб’єктивна соціологія), потім В.М. Бехтерев (колективна рефлексологія), А.Л. Чижевський (геліопсихологія). У 20-ті роки були також отримані цікаві дані, що стосуються масового сприйняття газетних повідомлень (П.П. Блонський) і циркуляції чуток (Я. М. Шаріф). На початку 30-х років А.Р. Лурія виявив національно-культурні особливості сприйняття і мислення, причому, на відміну від німецьких авторів, не з етноцентричних, а з еволюційних позицій. В 1943 році вийшла стаття А.С. Прангшвілі про масову паніку [5].

20 – 60-ті роки XX ст. ознаменовані сплеском інтересу вчених, політиків і військових в Західній Європі і США до проблематики стихійної масової поведінки. Механізми і закономірності поведінки людей в натовпі, зараження і поширення чуток, а також ефективні прийоми управління відповідними процесами психології стихійного масової поведінки стали об’єктами дослідження професора Ю.А. Шерковіна, якому вдалося організувати проблемну дослідницьку та викладацьку групу [6, С. 339].

У вітчизняній науці важливу роль для розв’язання проблем у галузі масових явищ відіграли дослідження, що здійснювалися в межах юридичної психології, зокрема Г.П. Предвечного, С.К. Рощина – визначення психологічних феноменів і різновидів натовпу; Л.І. Казміренко, А.В. Серьогіна – аналіз причин та динаміки його формування і розвитку; Б.Ф. Поршнева, Б.Д. Паригіна, Г.М. Андреева, Т.М. Малкова – характеристика механізмів впливу на учасників неорганізованого масовидного скупчення [9].

Мета статті. Здійснити теоретичний аналіз психологічних закономірностей масовидної поведінки людей, визначити психологічні проблеми проведення масових спортивних заходів та обґрунтувати доцільність психологічної підготовки стюардів стадіону.

Виклад основного матеріалу. Психологічний аналіз проблем проведення масових спортивних пов’язаний із розглядом психосоціального феномена стихійної масової поведінки. Кожна людина з моменту народження знаходиться у певному соціальному середовищі, розвивається і виховується у різних соціальних групах. Людська поведінка постійно є об’єктом соціального контролю

лю, а моделі поведінки виникають та закріплюються у спілкуванні. Особливості поведінки багато в чому залежать від того, що особистість діє в символічному оточенні й намагається бути саме такою, як від неї чекають, якою її хочуть бачити. Але існують обставини, коли особа з тих чи інших причин перестає зважати на соціальне оточення, на прийняті в суспільстві норми і правила поведінки. Змінюються не тільки особливості перебігу психічної діяльності, а й дії, вчинки, поведінка в цілому. Один із таких прикладів – масовидна (в англійській літературі «collective behavior» – позаколективна) поведінка, спричинена перебуванням у великих, як правило, неорганізованих групах людей.

Звернемося до аналізу цього поняття. «Стихійна масова поведінка» – де-що розпливчастий термін соціальної та політичної психології, яким позначають і різні форми поведінки натовпу, і циркуляцію чуток, іноді також моду, колективні манії, громадські рухи та інші «масовидні явища». Щоб приблизно окреслити предметне поле, що охоплюється цим поняттям, виділимо його наступні ознаки: залучення великої кількості людей, одночасність, ірраціональність (послаблення свідомого контролю), а також слабку структурованість, тобто розмитість позиційно-рольової структури, характерної для нормативних форм групової поведінки [5].

При оцінці і прогнозуванні характеру можливої поведінки маси виділяють два її основних типи: публіка, що формується на основі інтелектуальної взаємодії, та натовп, що виникає на основі фізичної взаємодії.

Найбільш дослідженою формою масової поведінки є натовп – тимчасове і неорганізоване зібрання людей, які перебувають у безпосередній фізичній близькості і мають спільний об'єкт зацікавлення.

Не маючи спільної для всіх усвідомленої мети, натовп здійснює сильний психологічний тиск на індивідів. Перші дослідники цього феномена (Г. Лебон, Г. Тард, З. Фрейд та ін.) вважали його ірраціональною, сліпою і руйнівною силою, якою керують неусвідомлені імпульси, зараження, наслідування та навіювання [10]. Психологічні ознаки цього утворення вони вбачали у “колективній душі”, “соціальному розумі”, “колективній волі”. Особливість натовпу, на думку дослідників, полягає в тому, що, вбираючи в себе різноманітні та випадкові елементи, він завжди діє як психічна цілісність. Тому не кожне скупчення людей є натовпом. Для цього потрібна єдина спрямованість їхніх думок і емоцій, сформована під впливом конкретного збуджувального мотиву.

З. Фрейд вважав лібідо пояснювальним принципом колективної психології. Лібідо створює сутність душі натовпу. Це сила, яка підтримує та зміцнює єдність натовпу [3]. Саме лібідо є причиною сугестивного впливу. Маса закохана у свого вождя, тому вона йому довіряє, підкоряється і сліпо за ним іде. Для пояснення особливостей поведінки людей в масі З. Фрейд застосовував ще одне поняття з психоаналізу – “мімізис”, або ідентифікація. Ідентифікація виявляється в акті імітації та наслідування зразка. Крім того, вона включає почуття симпатії, спільності з тим, кого наслідують [3].

В.І. Бехтерев, розкриваючи механізм формування психології натовпу, звернув увагу на те, що у натовпі обмежуються довільні рухи, що викликає концентрацію уваги на словах оратора. Та оскільки будь-яка концентрація уваги має певні межі, то поступово настає втома уваги, а потім йде період, коли

відкривається широке поле для навіювання. Саме навіювання, на думку психіатра, є тією основною причиною, яка обумовлює появу в індивідів, які знаходяться у натовпі, тих характерних, специфічних рис, якими вони не володіють перебуваючи в ізольованому стані. Під впливом навіювання менш критично сприймаються слова оратора, а спокійний спочатку натовп стає натовпом збудженим. У збудженому натовпі підсилюється загальне взаємонавіювання, тут вже не до логіки та виваженої аргументації [4].

Тому Г. Лебон підкреслював, що “натовпом не можна керувати за допомогою правил, які ґрунтуються на чисто теоретичній справедливості, отже, потрібно відшукувати те, що може справити на нього враження і захопити його” [2, С. 9].

С. Московічі у своєму історичному трактаті «Вік натовпу» стверджує, що велика таємниця всякої поведінки – це суспільна поведінка. Детально проаналізувавши погляди на натовп Г. Лебона, Г. Тарда, З. Фрейда, він розкриває цю таємницю, формулюючи новий закон: «Все, що є колективним, – безсвідоме. Все, що безсвідоме, є колективним». Таким чином, було відкрито закон соціальної психології. Натовп як колективна форма поведінки збуджує у людини безсвідоме. Прорив безсвідомого у свідоме спонукає людину до колективних форм поведінки.

Отже, натовп визначають як безструктурне скупчення людей, позбавлених ясного усвідомлення спільної мети, проте взаємно пов'язаних схожим емоційним станом і спільним об'єктом уваги. При цьому для натовпу характерна відсутність стійких факторів спільності, що практично блокує можливість відповідати на логічну аргументацію, а навпаки, відкриває можливість швидкої відповіді на імпульсивні, емоційні впливи. Індивід у натовпі суттєво відрізняється від ізольованого індивіда – натовп дає йому відчуття сили, а анонімність перебування у ньому позбавляє почуття відповідальності. Це, у свою чергу, веде до зниження рівня інтелекту особи, яка перебуває у натовпі, а також зменшує, причому іноді досить суттєво, здатність до критичної оцінки реальності [1].

На відміну від натовпу, публіка є більш цивілізованою. Публіка (лат. *publicus* – всенародний, громадський) – короткотривале зібрання людей для спільного проведення часу у зв'язку з якимось видовищем. Публіку завжди об'єднує певна мета, що робить її більш керованою. У публіки відсутня будь-яка спеціальна організація, вона є різнорідною, складається із представників різних соціальних груп і є досить випадковим утворенням. Її формування часто відбувається на більш-менш стійкій, раціональній основі, і цією основою може бути, або спільна інформація або спільні уподобання та інтереси, які, у свою чергу формують раціональну поведінку.

Таким чином, можемо стверджувати, що поведінка публіки радикального втручання, як правило, не потребує. Незважаючи на екстравагантний вигляд, підвищений рівень експресивності та емоційності, свистіння, вигуки, скандування та іншу зовні зухвалу поведінку, присутні потенційно не мають намірів порушення громадського порядку, отже, достатньо загального контролю за ситуацією та припинення хуліганських вчинків. Але світлові та звукові ефекти, специфічний ритм і мелодичний малюнок музики створюють своєрідний фон

"наркотизації", коли навіюваність значно підвищується, а раціональний контроль за поведінкою гальмується. Окрім того, в подібних ситуаціях частина присутніх перебуває у стані сп'яніння чи під впливом наркотичних речовин. Тому інколи достатньо незначного імпульсу, щоб публіка перетворилася на агресивний натовп. Ним може стати презирливе слово чи жест, випадковий поштовх, а також недостатньо виважена поведінка охоронців громадського порядку, їх претензії до поведінки та заборони.

Спортивно-видовищні заходи традиційно є однією з популярних форм масового дозвілля громадян. За масовістю відвідування і мірою впливу на стан громадського порядку найбільшу складність для його охорони являє собою проведення спортивних ігор, таких як футбол і хокей. Ці спортивно-видовищні заходи проводяться, як правило, на стадіонах та інших спортивних спорудах, тобто в умовах скупчення великої кількості людей на обмеженій території.

Характерною рисою спортивно-видовищних масових заходів є присутність на футбольних і хокейних матчах певного контингенту спортивних уболівальників, так званих фанатів, що належать до різних спортивних клубів. Футбольні "фанати" – це особливий різновид публіки. Це не болільники у традиційному значенні цього слова, а групи молодих людей та підлітків, що збираються не стільки заради самого видовища. Їх ставлення до представників іншої команди та правоохоронних органів, незалежно від розвитку подій, є агресивними від початку, що призводить до хуліганських та кримінальних дій. Питання вивчення саме передумов агресивного поведінки футбольних уболівальників залишається недостатньо розробленим.

Отже, публіка, в тому числі й футбольні уболівальники, може бути визначеною як натовп у можливості, бо сильно збуджена публіка може породити натовп. Такий процес трансформації відбувається поступово зі зміною ступенів активності натовпу від пасивного до активного та агресивного.

Активним є натовп, що перебуває у стані емоційного збудження, яке породжує психологічну готовність людей діяти спільно. У них формуються подібні соціальні установки на певні форми поведінки. В активному натовпі міцнішають зв'язки між людьми, стає більш інтенсивним обмін інформацією та ін. У стані внутрішньої активності натовп психологічно готовий до спільної дії, але ще не діє; реально діючий – виявляє активність внутрішньо і зовнішньо.

Агресивний натовп характеризується високим рівнем емоційного збудження, внутрішньої і зовнішньої активності. З часом у цьому натовпі з'являється новий стан, пов'язаний з накопиченням психічного напруження людей, відчуттями відчаю, гніву тощо. Головною особливістю агресивного натовпу є деструктивна, руйнівна поведінка щодо предметів і людей, що може бути характерним і для спортивних уболівальників-фанатів.

Між різними видами натовпу існують суттєві розбіжності, при цьому реальним є факт швидкої трансформації натовпу з одного виду в інший під впливом ряду факторів. Серед них найбільш досліджені соціально-психологічні чинники – механізми впливу людей один на одного в масових скупченнях. Серед них найбільш важливими слід вважати:

1) механізм притягнення – привертання уваги людей до певної події, залучення їх до присутніх. В подальшому скупчення людей саме по собі стає самостійним могутнім стимулом для зацікавленості;

2) механізм наслідування – полягає у копіюванні та відтворенні особою зразків і моделей поведінки оточуючих;

3) механізм навіювання – виявляється в активному психологічному впливі на людей з метою впровадження в їх свідомість певних поглядів, думок, оцінок;

4) механізм емоційного зараження – залучення присутніх до єдиного групового настрою внаслідок підсвідомої схильності людини піддаватися демонстрованим психічним станам при безпосередньому контакті. Емоційне зараження є прадавнім засобом інтеграції соціальних груп, який нині можна також спостерігати на стадіонах під час проведення спортивно-масових заходів. У таких масових скупченнях людей, де існує безпосередній контакт, взаємне стимулювання набуває кругового характеру: А стимулює Б; Б не тільки стимулює В, але й повертає стимул А.

5) механізм групової могутності – полягає у виникненні у кожного окремого учасника відчуття власної сили та непереможності, отже – безкарності. За словами С. Сігеле, "чисельність надає всім членам натовпу відчуття їх несподіваної та надзвичайної могутності. Вони знають, що можуть безконтрольно виявляти цю могутність, її не можна буде ні засудити, ні покарати, і ця впевненість спонукає їх скоювати вчинки, які вони самі пізніше засуджують, розуміючи їх несправедливість".

Індивідуально-психологічні чинники – внутрішні. До них можна віднести деякі вікові (недостатність соціального досвіду у молоді, консерватизм людей похилого віку), типологічні (неврівноваженість, висока емоційна збудливість) і характерологічні (конформність, навіюваність, імпульсивність, конфліктність, недостатня волева регуляція поведінки) особливості, а також особливості інтелектуально-когнітивної сфери (низький рівень інтелектуального розвитку, некритичність та недостатня пластичність мислення, наявність певних стійких переконань і установок).

На поведінку учасників натовпу впливають також специфічні стани організму (стан сп'яніння та наркотичного збудження) та специфічні індивідуальні психічні стани (фрустрація, роздратування, невдоволення тощо).

Отже, трансформація наявної спільноти відвідувачів спортивно-масових заходів у натовп, відвідується під впливом цілого ряду соціальних, соціально-психологічних та індивідуально-психологічних факторів.

Сьогодні організація спортивних заходів – досить складний і багатогранний процес. Необхідна система безпеки, яка буде гарантувати повноцінну охорону членів спортивних команд, представників ЗМІ, важливих і почесних гостей, глядачів, самих спортивних об'єктів. Важливо врахувати не тільки зовнішні, але і внутрішні загрози безпеці, оскільки велике скупчення людей завжди таїть у собі потенційну небезпеку – висока ймовірність конфліктних ситуацій, будь-яка надзвичайна подія може призвести до паніки і жертв. Окремі противорччі угруповання вболівальників під час проведення спортивних матчів здійснюють серйозні правопорушення, створюють конфліктні ситуації, порушу-

ють правила поведінки відвідувачів спортивних споруд. Іноді це призводить до трагедій. Складність охорони культурно-спортивних і видовищних заходів пов'язана ще й з тим, що на них люди приходять повеселитися, отримати гострі відчуття, і деколи намагаються досягти цього будь-якими способами, аж до скандалів та бійок, значною мірою сп'яніння.

Таким чином, можемо стверджувати, що безпека є однією з першочергових завдань для організаторів масових спортивних заходів, що вимагає прийняття багатопланових управлінських рішень, залучення значної кількості сил і засобів, компетентних фахівців різного профілю.

Український футбол в останні роки намагається максимально «європеїзуватися»: будуються нові стадіони, запрошуються іноземні тренери і футболісти, вкладаються кошти в розкрутку брендів. Особлива увага приділяється й охороні порядку на стадіоні.

Гостро стоїть проблема впровадження досліджень психології масової поведінки у практику охорони громадського порядку. Суть проблеми психологічної підготовки працівників охорони громадського порядку на масових заходах полягає в підготовці не «ввічливого», а психологічно грамотного працівника, який обізнаний щодо соціально-психологічних характеристик натовпу, таких як авторитетність, навіювання, мінливість і залежність поведінки учасників від чисельності натовпу, вміє не піддаватися на провокації з боку найбільш активних учасників заходу, може здійснити ефективне прогнозування деструктивних процесів у натовпі з метою запобігання масовим заворушенням, має високий ступінь розвитку психологічної стійкості, здатності досить швидко адаптуватися до діяльності в екстремальних ситуаціях.

Після проведення на донецькому стадіоні «Донбас Арена» ігор Євро-2012 в червні 2012 року були опитані стюарди цього стадіону. Серед складних завдань своєї діяльності стюарди «Донбас Арени» назвали, в першу чергу, роботу із роз'яснення та контролю виконання правил стадіону з агресивними, або у стані алкогольного сп'яніння відвідувачами. Ще ряд умінь і навичок респонденти вважають вкрай необхідними для успішного виконання завдань своєї діяльності: бути правильно понятим відвідувачами, готовим швидко реагувати і приймати правильне рішення у критичній ситуації, зберігати концентрацію уваги тривалий час, залишатися емоційно врівноваженим, навіть у спілкуванні з агресивними людьми.

Висновки. Психологічні закономірностей масовидної поведінки людей пов'язані з відсутністю стійких факторів спільності, значною сприйнятливістю до імпульсивної, емоційних впливів, блокуванням можливості відповідати на логічну аргументацію, ризиком прояву деструктивної, руйнівної поведінки людей. Все це може бути характерним і для спортивних вболівальників під час проведення масових спортивних заходів.

Сучасні спортивно-масові заходи є однією з популярних форм дозвілля населення. Відвідувачі цих заходів перебувають у безпосередній фізичній близькості, мають спільний об'єкт зацікавлення та взаємопов'язані схожим емоційним станом, що створює передумови переростання наявної спільноти вболівальників у натовп.

До психологічних проблем проведення масових спортивних заходів слід віднести такі: особливий характер комунікативної взаємодії вболівальників на

стадіоні; потенційна небезпека щодо виникнення конфліктних ситуацій, паніки і навіть жертв; експресивний характер психіки та поведінки відвідувачів спортивних заходів, які прагнуть повеселитися, отримати гострі відчуття, і деколи намагаються досягти цього будь-якими способами (скандали, бійки, сп'яніння тощо); схильність людей в умовах натовпу до навіювання, послаблення свідомого контролю; можливі некомпетентні, провокуючі дії з боку адміністрації стадіону (працівників служби безпеки, стюардів).

Закономірності взаємодії індивідів під час спортивно-масових заходів є характерними для всіх різновидів масових скупчень громадян. Отже, володіння цими знаннями, може дозволити стюардам та охоронцям громадського порядку не тільки стримувати, блокувати агресивність присутніх, а й своєчасно вживати заходів для попередження її виникнення, хоча сучасний рівень теоретичної розробленості феномена масової поведінки людей не можна вважати достатнім.

Більшість стюардів та працівників служби безпеки стадіону на сьогоднішній час не володіють основами психологічних знань, не завжди вміють правильно виходити зі стресових станів, коректно поводити себе в конфліктних ситуаціях, переборювати почуття страху, внутрішній розлад. Особливо внутрішньо напружено сприймають ситуації взаємодії з представниками експресивних груп вболівальників, що може підвищувати рівень збудженості у натовпі. Враховуючи це, підготовка стюардів до охорони громадського порядку під час проведення спортивних заходів має здійснюватися з урахуванням не тільки специфіки виконання службових завдань, але і психологічних аспектів цього напряму діяльності, що суттєво підвищить їхню готовність до опору впливу негативних психогенних чинників та підвищить ефективність професійних дій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аронсон Э. Эпоха пропаганды : механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление / Э. Аронсон, Э. Р. Пратканис. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 384 с.
2. Вербець В. Соціологія : теоретичні та методичні аспекти : [навч.-метод. посіб.] / Вербець В. – К. : Кондор, 2009. – 550 с.
3. Дворецька Г. Соціологія : [навч. посібник] / Дворецька Г. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2002. – 472 с.
4. Жоль К. Социология / Жоль К. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 431 с.
5. Назаретян А. Стихийное массовое поведение / Назаретян А. – М. : ПЕР СЭ, 2001. – 312 с.
6. Ольшанский Д. В. Основы политической психологии / Ольшанский Д. В. – Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 496 с.
7. Ольшанский Д. В. Психология масс / Ольшанский Д. В. – СПб. : Питер, 2001. – 368 с.
8. Почепцов Г. Коммуникативные технологии двадцатого века / Почепцов Г. – М. : Рефл-бук, Ваклер, 1999. – 200 с.
9. Психология масс : [хрестоматия / под ред. Д. Я. Райгородского]. – Самара, Бахрах-М, 1998. – 592 с.
10. Шерковин Ю. А. Психологические проблемы массовой коммуникации / Шерковин Ю. А. – М. : Наука, 1973. – 224 с.